

Роман Берест

УДК 902 (477.42)

РОЗВІДКОВЕ АРХЕОЛОГІЧНЕ ОБСТЕЖЕННЯ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОГО ГОРОДИЩА БІЛЯ с.ГОРОДИЩЕ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Стаття присвячена основним результатам археологічного обстеження експедицією ЛНУ у польовому сезоні 1999 р. залишків давньоукраїнського городища, що в с. Городище на Житомирщині. Пам'ятка згадана у літописних джерелах часів існування Галицько-Волинської держави.

Серед значної кількості пам'яток, які були виявлено археологічною експедицією Львівського національного університету ім.І.Франка у липні – серпні 1999 р. під час обстеження території траси нафтопроводу “Дружба” в Житомирській області увагу дослідників привернули залишки оборонних укріплень одного з давньоукраїнських городищ, що на південно-східній околиці села Городище Новоград-Волинського району Житомирської області.

У процесі будівництва нафтопроводу та електрозв'язкових комунікацій у 60-70-х роках ХХ ст. пам'ятка зазнала величезних механічних руйнувань. Широкомасштабні землерийні будівельні роботи проводили без попереднього археологічного обстеження. У результаті комунікації було прокладено через дитинець городища. Тому на значній частині укріпленого поселення зруйновано східний та західний оборонні вали, а на великій площі городища знищено культурний шар. Крім цього, з дозволу місцевої влади в межах історичної пам'ятки проведено (і далі ведеться) індивідуальне житлове будівництво, що зумовило значні руйнування земляних оборонних укріплень із південної та західної сторін. Негативне значення має і те, що вже тривалий період територія городища зайнята громадськимигородами. Постійний обробіток землі в окремих місцях призвів до механічного руйнування культурного шару. Часто на поверхні ґрунту місцеві мешканці знаходять фрагменти керамічних виробів княжої доби.

Наукових відомостей про дослідження городища в попередні роки, окрім невеликих газетних публікацій та заміток у періодичній пресі про випадкові знахідки виявити не вдалося.

Городище помітно виділяється на фоні навколишнього рельєфу гористим ландшафтом місцевості. Стародавній “град” було збудовано

на підвищеному плато, яке з південного та частково зі східного боків переходить у важкодоступний гористий схил. У нижній частині він омивається водним потоком р.Церем. Зазначимо, що тут досить вдало поєднано захисні можливості навколишнього рельєфу із системою оборонних укріплень городища. З іншого боку, таке поєднання є традиційним при спорудженні давньоукраїнських городищ.

Дослідження річкової долини, яка розташована зі східного боку близько 20 м, рівень води був вищим від сучасного на 2,5 – 3,0 м. Характерні сліди річкового дна виявлено і на розлогій долині шириною близько 100 м, яка від городища в східному напрямку веде до села Пилиповичі. На окраїні лісу з південно-східного боку с.Городище є залишки зливного рову-шлюзу та частина потужної греблі. З одного боку високий рівень води у річці робив її судноплавною а також сприяв доброму захисту городища.

Про судноплавність місцевої річки говорять численні легенди місцевих жителів, а також знахідки дубових платформ, які було виявлено у розмитому річковому березі. Дерев'яні настили були складені з округлих стовбурів деревини діаметром 25-30 см, що мають сліди поперечних зрізів. Ширина дерев'яного настилу складала близько 60 м

Характерно, що набережна дубова платформа була споруджена поблизу північних воріт городища. З повідомлень жителів с.Городище Н.В.Ільченко та Л.Р.Шторкіної відомо, що вже тривалий період міцні морені дубові колоди з річкового берега добувають місцеві господарі. Цілком вірогідно, що це залишки давньої річкової пристані города.

Значну увагу експедиція приділила обстеженню оборонних укріплень городища. Городище мало один загальний потужний кільцеподібний вал, який зберігся з північного, східного і південного боків. Висота валу зі східного боку становить 6-8 м від його основи, а ширина в нижній частині складає близько 10 м.

Із південно-західного та західного боків захист городища був доповнений додатковим зовнішнім валом. Додатковий вал добре зберігся у лісовому масиві з південно-західного боку городища та фрагментарно простежується із західної сторони, де він зазнав значних руйнувань господарськими та житловими будівлями сучасного села. Потужність додаткового валу є меншою від основного і складає 3 – 4 м висоти від рівня сучасної поверхні та 4 – 5 м ширини в основі. Відстань між валами неодинакова і коливається в межах 10 - 20 м.

У плані городище мало овальну форму. Довшою стороною воно було витягнуте в напрямку північний схід - південний захід. Приблизно в середній частині укріпленого поселення по осі північ – південь

проходить невеликий поперечний вал та рів, який розділяє городище на дві частини. Північно-східна частина городища була зайнята під посад, а південно-західна під дитинець. Висота валу від рівня денної поверхні становить близько 1,5 м, ширина – близько 3 м. Приблизно такою ж є ширина рову, а його глибина близько 1 м. Довжина згаданого земляного насипу сягає 200 м.

Приблизно в середній частині згаданого валу є характерні обриви земляного насипу. Вони можуть свідчити про вірогідність існування в цій частині в'їздних воріт з торгово-ремісничої частини поселення на княжу (посад - дитинець). Відстань між розривами валу - 4,2 м.

За переказами місцевих мешканців городище мало "12 зовнішніх брам", які були розміщені по його окружності. Кілька характерних обривів земляного насипу виявлено в місцях збереження основного валу з східного та південно-західного боків. Зокрема, ширина розриву валу з південно-західного боку городища складає майже 4 м. З обох боків валу у його підніжжі в материковій основі виявлено округлі заглиблення діаметром 0,45-0,5 м. Їх глибина від сучасної поверхні в шарі ґрунту та материковій основі становить 1,2 м. Жодних знахідок у ямах не виявлено. Ймовірно, що це ями від надбрамних стовпів. Відстань між ямами становить 3,8 м.

Головне значення в діяльності укріпленого давньоукраїнського поселення мали ворота зі східного боку, тобто зі сторони річкової пристані, де ширина розриву валу становить близько 10 м. Проте тут не вдалося виявити жодних слідів від надбрамних конструкцій.

Археологічні роботи на городищі мали розвідковий та обмежений характер. Перш за все це зумовлювалося тим, що територія городища в період ведення розвідкових робіт була зайнята під громадськими городами. В шурфі 1, закладеному біля південних воріт знайдено фрагмент кам'яної свердленої сокири, керамічну пряслицю (рис. 1) та кілька фрагментів крем'яних знарядь з невизначеними слідами ретуші. Відповідно до відомих аналогів даний тип кам'яних сокир є характерним для періоду бронзової доби. Аналогічними кам'яними знаряддями ще в II тис. до н.е користувалися представники тшинецької культури.¹

Найбільше знахідок представлено матеріалами періоду княжої доби. Серед них треба назвати фрагменти ліпної та кружальної кераміки. (рис. 2). З групи ліпного посуду знайдено лише кілька фрагментів, які належали двом-трьом горщикам. Вони неорнаментовані і, можливо, злегка підправлені на слаборотацийному гончарному крузі. За характерними ознаками фактури тіста, конфігурації вінець з косозрізаним

¹ Тшинецкая культура // Археология Украинской РСР: у 3 т. Первісна археологія. – К., 1971. – С. 350.

краєм та форм посудин їх можна датувати X – XI ст. Знайдені фрагменти посудин, виготовлених при допомозі гончарного круга представлені горщиками, мисками, черпаками, невеликими кухликами та інш. Найбільший діаметр вінець знайдених фрагментів горщиків становить 26 см.

Більшість керамічних виробів має блідий, світло-коричневий колір та орнаментацию у верхній частині виробу у вигляді прямих або ламаних хвилястих ліній. На багатьох горщиках орнамент виконано у вигляді кількох (три- п'ять) прямих врізних ліній, які зроблено на плечиках посудин. На фрагменті одного з невеликих горщиків (діаметр вінець 18 см) орнамент виконано комбінацією прямих на хвилястих ліній. Важливо, що подібний тип орнаментации посуду широко розповсюджений на багатьох пам'ятках давньоукраїнського часу. Про це відзначають дослідники Галича,² Звенигорода,³ Пліснеська та інших важливих міст Давньоукраїнської держави.

З керамічних виробів заслуговують уваги фрагменти плиток квадратної форми розміром 14x14(?) см та уламки кахлів, що мають пряму та хвилясту зовнішню поверхню. Керамічні вироби є світло-коричневого кольору та є добре вигладженими, але ще не мають традиційної середньовічної поливи.

Отримано також відомості про існування на городищі залізобудівної справи. У шурфі 2, закладеному у північно-східній частині посаду городища на глибині 0,7-0,9 м від сучасної поверхні виявлено скупчення шлаку, розлитого металу, фрагменти глиняного посуду з слідами металевих вкраплень, багато металевих кульок різної форми і величини. Вірогідно, що це залишки стародавньої залізоплавильної майстерні. За аналізом супровідного керамічного матеріалу майстерня існувала у давньоруський період.

На городищі знайдено чотири невеликі (довжина 9-13 см) металевих ножі, три кільця від кінської збруї (зовнішній діаметр 4,5 см), два колінчасті ключі від замків, металеві дужки від відер, кілька фрагментів точильних брусків та інші речі.

На поверхні ґрунту городища часто трапляються уламки кераміки княжої доби, кусочки паленого вугілля, остеологічні матеріали та інші знахідки.

² Томенчук Б. Три періоди розвитку Галича в світлі нових археологічних досліджень // Тези доп. укр. делегації на VI міжнар. Конгресі слов'янської археології. Новгород, Росія, 1996 р. – К., 1996. – С.111 – 113.

³ Свєшніков І.К. Дослідження давнього Звенигорода у 1982-1983 рр. // Археологія. – 1987. – Вип.57. – С.94-101.

Привертає увагу і те, що часто у шурфах було знайдено пласти попелу (золи) та вулики недогорілого дерева, які іноді залягають на чорній гумусній основі напівземляних жител.

В одному з шурфі на глибині 0,5 м від сучасної поверхні було знайдено обрубану кисть правої руки. Виявлено також кілька чоловічих та жіночих черепів з характерними слідами давніх механічних пошкоджень. Тому не виключено, що городище пережило трагічну загибель.

Частково таємницю трагізму городища відкривають літописні матеріали давньоруського часу. Зокрема, в описі подій весни 1256 року літописець наводить дані про військовий похід галицького князя Данила Галицького проти непокірних городів Полісся і, зокрема, Древлянської землі. “Коли настала весна, послав /Данило/ сина свого Шварна на Городок і на Сімоць, і на всі /тамтешні/ городи. І взяв він Городок, і Сімоць і всі городи, що піддались татарам ...”⁴

На думку дослідників давньоруських писемних джерел наведений у літописі Городок є сучасним селом під назвою Городище Новоград-Волинського району на Житомирщині, а город Сімоць - це теперішнє село Суємці сусіднього Баранівського району⁵.

Поставивши свого ставленика у городі Возвягелі (сьогодні це відоме літописне городище під однойменною назвою, що недалеко від м.Новоград-Волинський – *Р.Б.*) князь Данило з синами повернувся у Галичину. “Але возвягляни обманули Шварна: узявши тивуна /його/, вони не дали йому тивунити, і Шварно прийшов /назад/, узявши городи всі”⁶.

Однак непокірні древляни і надалі не спішили виконувати волю князя Данила. “ У рік 6766 /1258/. Данило з братом /Васильком/ рушили до Возвягля з великою силою ... І стояв /Данило/ на /ріці/ Корчику (у літописі йдеться про ліву притоку р.Случ, тому можливо, що це теперішня річка Церем, яка і є її лівою притокою Случі – *Р.Б.*) днину, ждучи вісті од них, і пішов до Возвягля. Раніше послав він сина свого Шварна, щоб він оточив город і щоб ніхто ж не втік із них. Воїв же було з них п’ятсот, і городяни, бачивши мало ратників із князем, сміялися, стоячи на городській стіні. Але на завтра прийшов Данило із силою-силенною війська, із братом своїм /Васильком/ і з сином Левом. І коли побачили /це/ городяни, то страх напав на них, і не витримали вони і здалися. І /Данило/ город запалив, а людей вивів і оддав їх на

⁴ Літопис Руський /Пер. Л.Махновця. – К., 1998. – С. 416

⁵ Галицько-Волинський літопис / Упорядник Роман Федорів. – Львів, 1994. - С. 98.

⁶ Літопис Руський. – С. 416

поділ, то брату своєму, в то – Львові, інших – Шварнові. І пішов він до себе додому, взявши город. Коли ж Роман прийшов до города і литва і литовці, кинувшись на город, не побачили нічого, тільки самі головні /та/ псів, що бігали по городищу⁷⁷

Отже, виконані розвідувальні археологічні роботи складають певні перспективи для майбутніх широкомасштабних археологічних досліджень цього важливого літописного города Древлянської землі.

Roman Berest

THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OLD UKRAINIAN
HILLFORT NEAR HORODYSHCHE ZHYTOMIR REGION

The information devote of researche Lviv university expedition the 13th century hillfort near Horodyshe in 1999.

Key words: archaeological researche, Horodyshe, Lviv university, devote of researche.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2001

Прийнято до друку 27.11.2001

⁷⁷ Літопис Руський . – С. 417

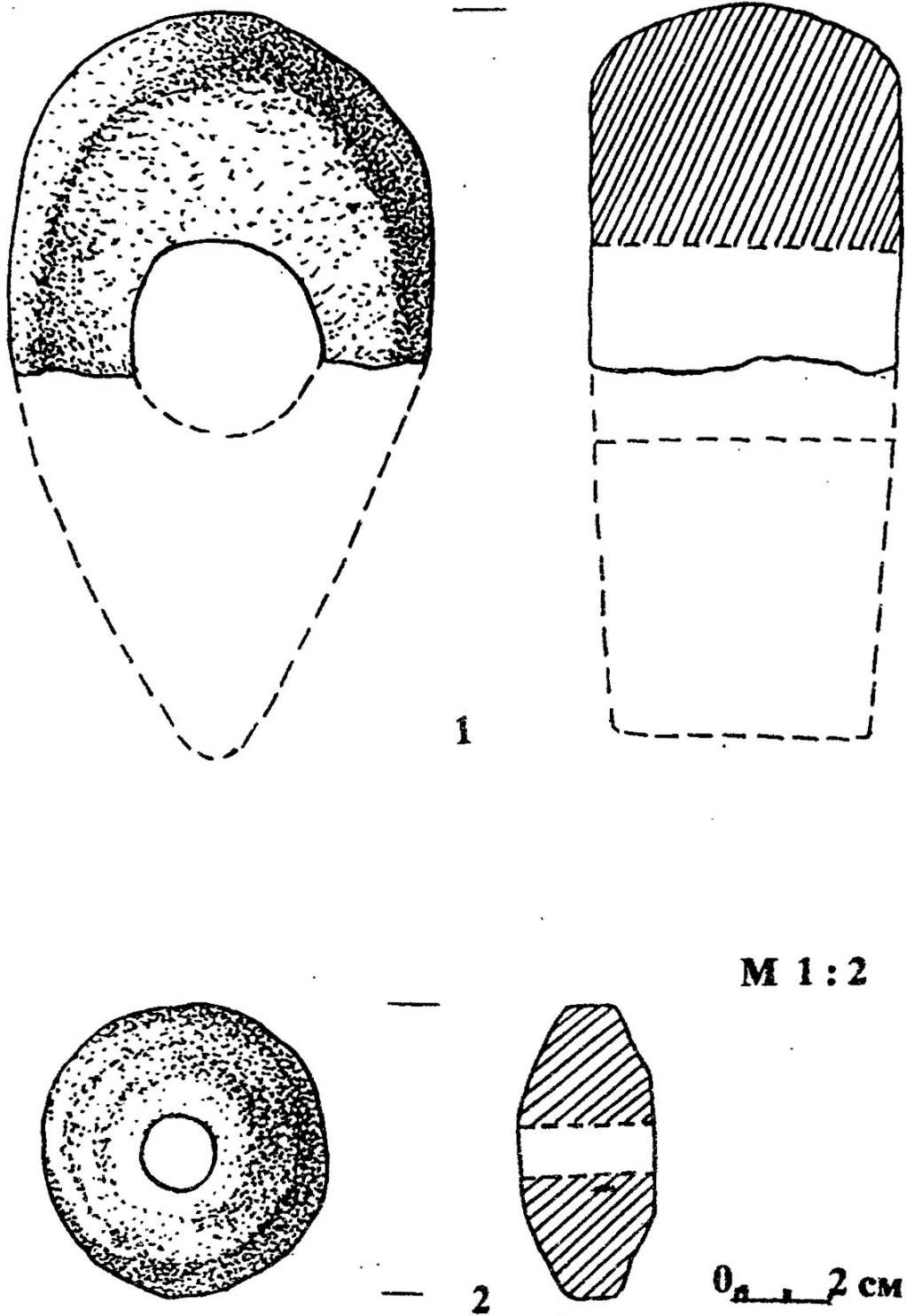

Рис. 1. Фрагмент кам'яної сокири (1) та керамічна пряслиця (2) з городища в с. Городище Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.

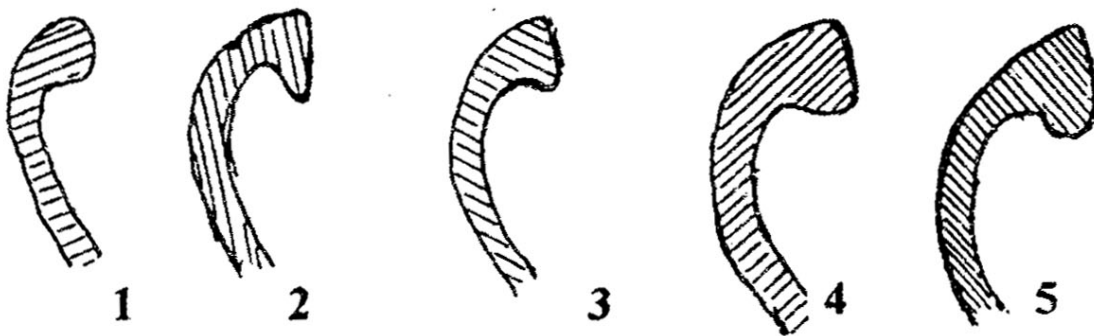
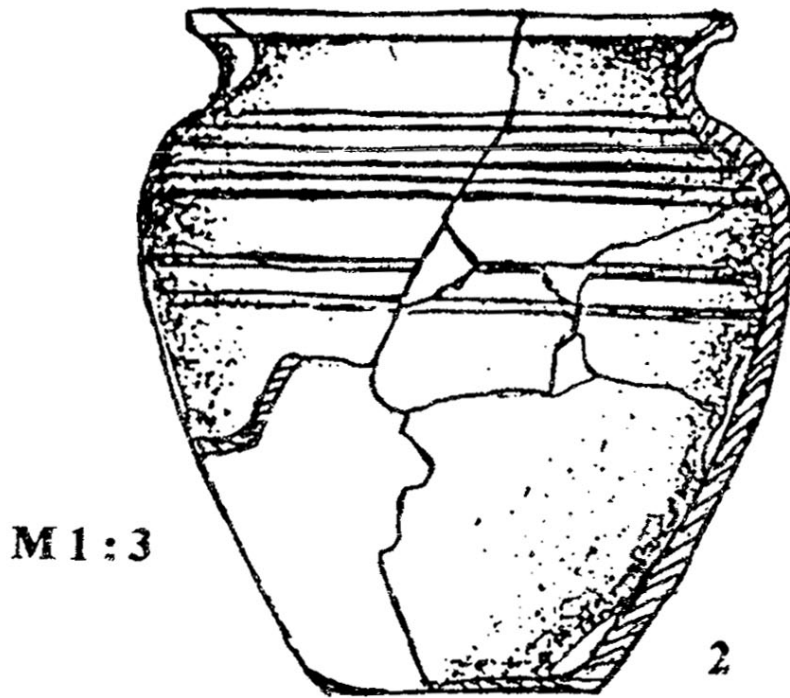
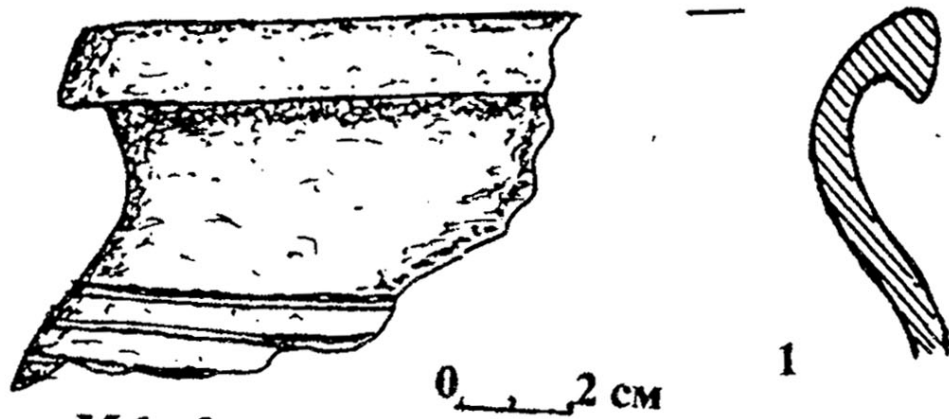

Рис.2. Фрагменти керамічного посуду XII-XIII ст. з городища с.Городище Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл.